

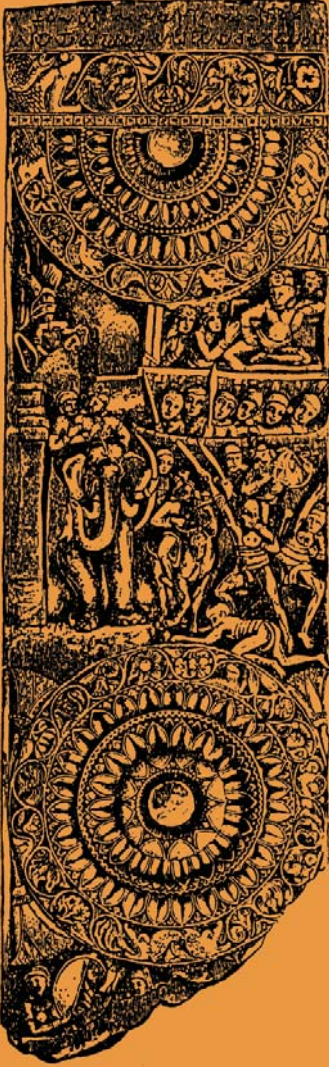

ANDRZEJ GAWROŃSKI

संस्कृतव्याकरणम्

PODREČZNIK SANSKRYTU

GRAMATYKA - WYPISY - OBJAŚNIENIA - SŁOWNIK

PODREĆCZNIK SANSKRYTU

GRAMATYKA—WYPISY—OBJAŚNIENIA—SŁOWNIK

ANDRZEJ GAWROŃSKI

संस्कृतव्याकरणम्

PODREČZNIK SANSKRYTU

GRAMATYKA–WYPISY–OBJAŚNIENIA–SŁOWNIK

Wydanie trzecie poprawione

Wydawnictwo Akademickie

DIALOG

Warszawa 2009

Andrzej Gawroński

Podręcznik sanskrytu. Gramatyka–wypisy–objaśnienia–słownik.

Kraków 1932. Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności.

Skład główny w księgarniach Gebethnera i Wolffa,

Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane 1932.

Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego

pod zarządem Józefa Filipowskiego.

Wydanie trzecie poprawione

pod redakcją naukową Marka Mejora opracowali:

Andrzej Ługowski, Marek Mejer, Małgorzata Wielińska-Soltwedel.

© Copyright for this edition by

Wydawnictwo Akademickie DIALOG 2009

Redaktor prowadzący: Magdalena Pluta

Korekta: Zespół

Projekt okładki: Ewa Ćmielak

Skład komputerowy: Marek Mejer (wykorzystano program Itranslator 2003 i czcionki Sanskrit 2003 dostępne na stronie internetowej <http://www.omkara-nanda-ashram.org>)

Współpraca techniczna, łamanie: Jacek Swędrowski

Podręcznik akademicki dotowany przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISBN 978-83-8002-622-3

Wydawnictwo Akademickie „DIALOG” Anna Parzymies Sp. z o.o.

00–112 Warszawa, ul. Bagno 3 m. 218

tel./faks 22 620 87 03

e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl

www.wydawnictwodialog.pl

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA DO NOWEGO WYDANIA	ix
SŁOWO WSTĘPNE.....	xii
SKRÓTY	xv
PISOWNIA I WYMOWA, §§ 1–12	1
Samogłoski.....	2
Spółgłoski	2
GŁOSOWNIA, §§ 13–51	7
Akcent, § 13.....	7
Stopniowanie samogłosek, § 14.....	7
Sandhi, § 15	8
I. Sandhi w zdaniu i w złożeniach, §§ 16–40.....	9
A. Samogłoski, §§ 16–23	9
B. Spółgłoski, §§ 24–40	11
Koniec wyrazu, §§ 24–27	11
Prawa asymilacji, §§ 28–40	15
II. Sandhi wewnętrzne, §§ 41–51.....	19
A. Samogłoski, §§ 41–44	19
B. Spółgłoski, §§ 45–51	20
FLEKSJA, §§ 52–226.....	25
Ustopniowanie wokalizmu tematów, §§ 52–54.....	25
Imię, §§ 55–105	26
Tworzenie tematów imiennych, §§ 55–61	26
I. Imiona pierwiastkowe, § 56.....	26
II. Imiona pochodne, § 57	26
Sufiksy pierwotne, § 58	27
Sufiksy wtórne, § 59	29
Tworzenie tematów żeńskich, §§ 60, 61	30
Stopniowanie przymiotników, §§ 62, 63	31
Deklinacja, §§ 64–66	33
Wzory deklinacyjne, §§ 67–103	36
Deklinacja samogłoskowa, §§ 67–78.....	36
Deklinacja spółgłoskowa, §§ 79–93.....	46
Zaimki, §§ 94–100	60
Liczebniki, §§ 101–105	66
Słowo, §§ 106–226	70
Podział pierwiastków, § 106	70

Tworzenie tematów, § 107	70
Odmiana, §§ 108–115	70
System czasu teraźniejszego, §§ 116–156	73
Pierwsza koniugacja, §§ 117–123	73
Tworzenie tematów, §§ 118–121	74
Wzór koniugacyjny, §§ 122, 123	74
Druga koniugacja, §§ 124–156	77
Tworzenie tematów, §§ 125–130	77
Wzory koniugacyjne, §§ 131–156	78
Klasa druga, §§ 131–142	78
Klasa trzecia, §§ 143–145	84
Klasa piąta, §§ 146, 147	87
Klasa siódma, § 148	88
Klasa ósma, §§ 149, 150	89
Klasa dziewiąta, §§ 151–156	90
System perfectum, §§ 157–169	93
Perfectum proste, §§ 157–160	93
Wzory koniugacyjne, §§ 161–167	96
Perfectum opisowe, §§ 168, 169	98
System aorystu, §§ 170–188	99
Aoryst prosty, §§ 171, 172	99
Aoryst reduplikowany, §§ 173, 174	100
Aoryst sygmatyczny, §§ 175–178	100
3. sing. aoristi passivi, § 179	102
Precativus, § 180	102
Wzory koniugacyjne, §§ 181–188	103
System futurum, §§ 189–194	106
Futurum proste, § 189	106
Futurum opisowe, § 190	106
Conditionalis, § 191	106
Wzory koniugacyjne, §§ 192–194	106
Passivum, §§ 195, 196	107
Koniugacje pochodne, §§ 197–207	108
Intensivum, § 198	109
Desiderativum, §§ 199, 200	109
Causativum, §§ 201–206	110
Denominativum, § 207	111
Formy imienne słowa, §§ 208–226	112
Imiesłowy, §§ 209–219	112
Imiesłowy utworzone od pierwiastka, §§ 210–215	112
Imiesłowy utworzone od tematu, §§ 216–219	116
Infinitivus, § 220	117
Absolutiva, §§ 221–226	117

NIEODMIENNE CZĘŚCI MOWY, §§ 227–237	120
Przysłówki, §§ 227–230	120
Postpozycje i prepozycje, §§ 231, 232	122
Spójniki, § 233	123
Wykrzykniki, §§ 234, 235	124
Inne partykuły nieodmienne, §§ 236, 237	124
SKŁADNIA, §§ 238–356	126
Nauka o złożeniach, §§ 238–255	126
Złożenia imienne, §§ 239–247	126
Złożenia słowne, §§ 248–255	132
Szyk wyrazów, kongruencja, §§ 256–258	134
Liczba, §§ 259, 260	135
Imię, §§ 261–295	136
Rzeczownik i przymiotnik, § 261	136
Przypadki, §§ 262–270	136
Opisywanie przypadków, §§ 271, 272	145
Stopniowanie przymiotników, §§ 273–275	146
Zaimki, §§ 276–285	148
Przysłówki, §§ 286–289	150
Liczebniki, §§ 290–295	151
Słowo, §§ 296–332	153
Strony, rodzaje, §§ 296–302	153
Czasy i tryby, §§ 303–318	157
Indicativus, §§ 303–310	157
Czasy proste, §§ 303–305	157
Czasy opisowe, §§ 306–310	159
Imperativus, §§ 311–315	160
Potentialis, § 316	162
Conditionalis, § 317	163
Precativus, § 318	163
Imiesłowy, §§ 319–324	164
Infinitivus, §§ 325–328	166
Absolutiva, §§ 329–332	167
Partykuły nieodmienne, § 333	169
Zdanie, §§ 334–348	169
Uwagi ogólne, §§ 334–338	169
Zdanie główne, §§ 339–342	170
Zdanie poboczne, §§ 343–348	172
Konstrukcja bezpośrednia, §§ 349–354	176
Główne cechy składni sanskryckiej, §§ 355, 356	179
ĆWICZENIA	182

WYPISY	187
1. Złote myśli	187
2. O grzechu mięsożerstwa	189
(<i>Manusmṛti</i> V, 45–55).....	189
3. Życie mija	190
(<i>Rāmāyaṇa</i> II, 105, 15–30).....	190
4. Obowiązki rycerza w oświeceniu filozofii	191
(<i>Bhagavadgītā</i> I, 20–II, 38).....	191
5. W domu najlepiej	195
(<i>Pañcatantra</i> , ed. BSS IV, 16)	195
6. Czapla, ryby i rak.....	196
(<i>Pañcatantra</i> , ed. BSS I, 7)	196
7. Wesz i pchła.....	197
(<i>Pañcatantra</i> , ed. BSS I, 9).....	197
8. Stary kupiec, młoda żona i złodziej	199
(<i>Pañcatantra</i> , ed. BSS IV, 10)	199
9. Nie pytaj żony o radę	200
(<i>Pañcatantra</i> , ed. HOS V, 6).....	200
10. Myśliwy i gołębie	201
(<i>Pañcatantra</i> , ed. HOS III, 8).....	201
11. Lepszy łut szczęścia niż funt rozumu.....	204
(<i>Kathāsaritsāgara</i> 30, 92–138)	204
12. Fraszki.....	207
a. <i>Kathāsaritsāgara</i> 65, 200–212	207
b. <i>Kathāsaritsāgara</i> 63, 157–162.....	208
c. <i>Kathāsaritsāgara</i> 63, 163–173	209
13. Misjonarz buddyjski.....	209
(<i>Divyāvadāna</i> 38, 4–39, 15)	209
14. Bodhisattwa i tygrysica.....	210
(<i>Jātakamālā</i> I)	210
15. <i>Śṛṅgāratilaka</i>	214
a. I, 120–130.....	214
b. I, 131–148.....	215
16. Skarga opuszczonego kochanka.....	217
(<i>Gītāgovinda</i> III, 3–10)	217
17. Z Bhartryhariego – „Trzy setki strof”	218
a. <i>Nīśataka</i>	218
b. <i>Śṛṅgāraśataka</i>	218
c. <i>Vairāgyaśataka</i>	219
18. Złote myśli	219
OBJAŚNIENIA	221
SŁOWNIK	247

Przedmowa do nowego wydania

Przedkładamy Czytelnikom nowe, poprawione wydanie *Podręcznika sanskrytu* Andrzeja Gawrońskiego (1885–1927).

Podręcznik sanskrytu A. Gawrońskiego, jedyny polski akademicki podręcznik do nauki tego języka, ukazał się w roku 1932 już po śmierci autora staraniem krakowskich językoznawców-sanskrytologów, prof. Jana Rozwadowskiego i prof. Heleny Willman-Grabowskiej. Redaktorzy sumiennie i kompetentnie opracowali i przygotowali do druku rękopis A. Gawrońskiego. Dzięki ich mozolnej pracy otrzymaliśmy dzieło, z którego korzystały i nadal korzystają kolejne pokolenia wykładowców i studentów indologii (i indoeuropeistyki) – ktoś z indologów nie uczył się sanskrytu według podręcznika Gawrońskiego, popularnie zwanego po prostu „Gawrońskim”? Jest to bowiem dzieło mistrzowskie, doskonale skomponowane, które wyszło spod ręki wielkiego sanskrytologa, twórcy naukowych podstaw polskiej indologii. Już sam ten fakt skłania do podjęcia inicjatywy ponownego wydania *Podręcznika sanskrytu* A. Gawrońskiego.

Skromny nakład pierwotny już dawno się wyczerpał. W 1978 r. staraniem Wydawnictwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego ukazał się przedruk oryginału z dodatkiem erraty na osobnych stronach (pod red. T. Rucińskiego). Ale i ten nakład jest od dawna całkowicie wyczerpany. Tymczasem zapotrzebowanie na *Podręcznik sanskrytu* A. Gawrońskiego jest niezmiennie duże. W Polsce istnieje obecnie kilka dużych ośrodków uniwersyteckich, w których wykładany jest sanskryt: Warszawa, Kraków, Wrocław, Lublin, Poznań. Wszędzie tam grono studentów ma wielkie trudności z dostępem do podręcznika Gawrońskiego.

W niniejszym nowym wydaniu wprowadzono pewne zmiany i uzupełnienia, które wynikają z postępu wiedzy o historii i budowie tego języka. Różne uwagi dotyczące rozmaitych zagadnień nasunęły się re-

daktorom tej edycji w ciągu lat obcowania z *Podręcznikiem sanskrytu* A. Gawrońskiego – najpierw podczas własnych studiów uniwersyteckich, następnie w toku pracy naukowo-dydaktycznej. Uwzględniliśmy w miarę możliwości opinie i postulaty także innych wykładowców sanskrytu.

Zasadniczy tekst – tekst polski, a także wzory odmiany i przykłady, ćwiczenia, wypisy i słownik zapisane w alfabecie dewanagari – został złożony bez większych zmian na nowo, z zachowaniem oryginalnego podziału na rozdziały, paragrafy, punkty, uwagi itd.

Autor posługiwał się terminologią językoznawczą, która dziś wymaga często korekty i uwspółcześnienia; niektóre objaśnienia gramatyczne i leksykalne Gawrońskiego odwołują się bowiem do znajomości greki i łaciny (przeznaczone były dla absolwentów gimnazjów humanistycznych, w których filologia klasyczna stanowiła podstawę edukacji) – i to także wymagało wprowadzenia stosownych uzupełnień. W niektórych miejscach należało zamieścić dodatkowe objaśnienia, już to ze względu na lakoniczność sformułowań Autora, już to ze względu na postępy wiedzy w danej kwestii. Dawna ortografia (i miejscami stylistyka) została dostosowana do wymogów współczesnej polszczyzny.

Dalej, niektóre paradygmaty odmian (deklinacje i koniugacje) wymagały uzupełnień – Gawroński podawał je w skróceniu, dziś student chciałby je widzieć w rozwinięciu. Teraz, przy okazji, wprowadziliśmy pewne uzupełnienia, dodaliśmy dalsze przykłady i objaśnienia zaczerpnięte z indyjskich traktatów gramatycznych. Zarówno Ćwiczenia, jak Wypisy pozostawiliśmy bez zmian (przy czym w Wypisach dodano odnośniki do istniejących polskich przekładów), natomiast zawartość Słownika została przejrzana i uzupełniona, z dodatkiem odnośników do odpowiednich paragrafów w tekście gramatyki.

Rzecz jasna, w całym tekście podręcznika poprawione zostały wszystkie dostrzeżone – dawniej i teraz – błędy drukarskie itp.

Trzeba przy tym zaznaczyć wyraźnie, że ze względu na osobę Autora i wybitne walory naukowe dzieła wszelkie ingerencje w tekst oryginalny staraliśmy się wprowadzać z taktem i umiarem. Większe wstawki i uzupełnienia zostały zaznaczone w przyjęty w tego rodzaju

opracowaniach redakcyjnych sposób – ujęte w nawiasy kwadratowe; przypisy u dołu strony niesygnowane „przyp. Autora” pochodzą od redakcji. Drobniejsze poprawki czy uzupełnienia nie zostały osobno zaznaczone.

Na koniec chciałbym podziękować w imieniu redakcji wszystkim tym, których kompetentne uwagi i życzliwa pomoc przyczyniły się do powstania tej edycji.

Secymin Nowy, listopad 2004

Marek Mejer

W trzecim wydaniu poprawiono zauważone błędy, dodano paradygmaty koniugacyjne czasowników klasy IX (§§ 154, 156) oraz uzupełniono słownik. Zmiany te w nieznacznym stopniu wpłynęły na zmianę paginacji książki w stosunku do poprzedniego wydania.

Secymin Nowy, wrzesień 2009

Marek Mejer

Słowo wstępne

Nie napisał go sam Autor, zmarły przedwcześnie, d. 11 stycznia 1927 r., profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, założyciel Towarzystwa i Rocznika Orientalistycznego, wybitny indianista i językoznawca*. Podpisani, prowadząc druk książki, czują więc potrzebę zdać sprawę z losów rękopisu i przebiegu wydania.

Andrzej Gawroński przygotował najpierw gramatykę i wypisy, następnie objaśnienia i słownik, już na parę lat przed śmiercią, a Polska Akademia Umiejętności w Krakowie chętnie podjęła się wydania tak potrzebnego podręcznika. Jednakowoż z powodu, że drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego – tak samo zresztą jak wszystkie inne w Polsce – nie posiadała garnituru czcionek sanskryckich, postanowiono najpierw oddać książkę do druku jednej z zagranicznych drukarni. Odnośne kroki, robione już w trudnych stosunkach powojennych, zabrały wiele czasu, nie doprowadziwszy do celu. Wreszcie zarząd drukarni postanowił nabyć potrzebny komplet czcionek i wydrukować książkę u siebie, ale znowu upłynęło sporo czasu, zanim czcionki znalazły się w potrzebnym na razie komplecie w drukarni, zanim tu zostały rozłożone i zanim się znalazł odpowiedni składacz, zanim – wreszcie – zapoznał się dostatecznie z nimi.

---

* Patrz o Nim: Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego I (1927), str. 38–46: J. Kuryłowicz, „Andrzej Gawroński”; Czas z 14 stycznia 1927: K. Nitsch i Jan M. Rozwadowski, „Andrzej Gawroński”; Język Polski XII (1927), str. 1–5: K. Nitsch, „Andrzej Gawroński”; Journal Asiatique t. CCX, N° 2 (1927), p. 368–370: H. Willman-Grabowska, „André Gawroński”; Lud XXVI (1927), str. 116–117: J. Kuryłowicz, „Andrzej Gawroński”; *Pamięci Andrzeja Gawrońskiego*, Lwów, Towarzystwo Naukowe, 1928; Prace Filologiczne XI (1927), str. 503–507: S. Szober, „Andrzej Gawroński”; Przegląd Współczesny XX (1927), str. 177–191: K. Nitsch, „Andrzej Gawroński”; Rocznik Orientalistyczny IV (1928), str. I–VII; str. VIII–XXI: S. Stasiak, „Andrzej Gawroński jako indianista”. [Ponadto: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków 1948–1958, str. 325–328: K. Nitsch, „Andrzej Gawroński (1885–1927)”; *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, pod red. J. Reychmana, t. 3, Warszawa 1969, str. 173–215: E. Słuszkiewicz, „Andrzej Gawroński (W czterdziestolecie zgonu)” – przyp. red.]

Tymczasem Autor zmarł.

Powstała znowu sprawa prowadzenia druku. Początkowo podjął się tego dr Eugeniusz Słuszkiewicz we Lwowie, uczeń i asystent Zmarłego, ale z różnych powodów, przede wszystkim zaś dlatego, że zecer potrzebował przy składaniu i korektach możliwości stałego osobistego zetknięcia się z prowadzącym druk, okazało się to niewykonalnym. Wtedy podręcznik nieżyjącego Autora znalazł pomoc prof. H. Willman-Grabowskiej, która objęła wykłady z zakresu filologii indyjskiej w Krakowie i z całą gotowością ofiarowała swoje współdziałanie, od czego też nie uchylał się od samego początku także prof. Jan M. Rozwadowski. Pracę podzielono w ten sposób, że właściwe korekty, pierwszą, drugą, trzecią, początkowo nieraz i dalsze, prowadziła prof. H. Willman-Grabowska, udzielająca też stale wskazówek składaczowi, zaś prof. J. M. Rozwadowski sprawdzał ostatnie korekty każdego arkusza, przeznaczonego ewentualnie już do imprimatur i jeszcze raz porównywał z rękopisem.

Trudności techniczne często przecież jeszcze występowały: wypadło odnawiać zapas zbyt szybko zużywających się pod naszymi maszynami czcionek, to znów dopełniać brakujących. Wynikały z tego powodu niekiedy paromiesięczne przerwy; zecer tymczasem bywał używany do innej roboty, a gdy wracał do składania sanskrytu, na nowo musiał zdobywać utraconą sprawność. To wszystko opóźniało druk.

Ś.p. A. Gawroński pozostawił rękopis gotowy, bardzo piękny i czysty, ale to i owo, jakiś przykład, odsyłacz, przekład, objaśnienie, zachował sobie do wypełnienia, zostawiając w odnośnych miejscach pustą przestrzeń – widocznie przy pisaniu nie chciał się nieraz zatrzymywać, obiecując sobie wstawić potrzebne uzupełnienia albo w czasie druku, albo bezpośrednio przed oddaniem rękopisu, w całości lub w kolejnych częściach, do druku. To wszystko zostało, rzecz prosta, uzupełnione w myśl autora, zaś poza tym trzymano się ściśle rękopisu, naturalnie z wyjątkiem oczywistych, rzadkich zresztą, pomyłek.

Wydając obecnie, po przewyciężeniu wielu trudności, książkę A. Gawrońskiego do rąk młodzieży i publiczności, interesującej się In-

diami i ich starym językiem kulturalnym, kluczem do ich potężnego piśmiennictwa, podpisani spełniają – zamiast nieodżałowanego Autora – miły obowiązek złożenia gorącego podziękowania: Polskiej Akademii Umiejętności i Zarządowi drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego za wydanie i piękne jego wykonanie, a składaczowi p. S. Halawie za jego dokładną i inteligentną pracę.

Jeszcze jedno. Książka jest podręcznikiem uniwersyteckim, zatem pracą przeważnie niewdzięczną i elementarną, której ś.p. A. Gawroński podjął się z pewnością tylko z poczucia obowiązku wobec młodzieży uniwersyteckiej, aby jej dać do rąk podręcznik polski. Mimo to książka w ujęciu i doborze materiału, w zestawieniu samodzielnych wypisów i w objaśnieniach nosi wyraźne piętno Jego ducha, który nie potrafiłby, nawet przy zwykłym podręczniku, nie być sobą, głębokim, rozległym i samodzielnym umysłem.

Jan M. Rozwadowski
Helena Willman-Grabowska

Skróty terminologiczne, oznaczenia

- Abl. – ablativus
  - Acc. – accusativus
  - adv. – adverbium, przysłówek
  - aor. – aoryst
  - Ā./ātm. – ātmanepada
  - C./causat. – causativum
  - D./Dat. – dativus
  - denom. – denominativum
  - desid. – desiderativum
  - dual. – dualis, liczba podwójna
  - f. – femininum, rodzaj żeński, temat rodzaju żeńskiego
  - fut. – futurum, czas przyszły
  - G./Gen. – genetivus
  - I./Instr. – instrumentalis
  - imperat. – imperativus, tryb rozkazujący
  - imperf. – imperfectum
  - ind. – indicativus, tryb oznajmujący
  - inf. – infinitivus, bezokolicznik
  - intens. – intensivum
  - L./Loc. – locativus
  - m. – masculinum, rodzaj męski, temat rodzaju męskiego
  - n. – neutrum, rodzaj nijaki, temat rodzaju nijakiego
  - N./Nom. – nominativus
  - P./parasm. – parasmaipada
  - part. – participium, imiesłów
  - Pass. – passivum, strona bierna
  - perf. – perfectum
  - plur. – pluralis, liczba mnoga
  - pp. – participium praeteriti passivi, imiesłów bierny czasu przeszłego
  - praes. – praesens, czas teraźniejszy
  - sing. – singularis, liczba pojedyncza
  - V./Voc. – vocativus
-
- ang. – angielski
  - fr. – francuski
  - gr. – greka, grecki
  - łac. – łacina, łaciński
  - ros. – rosyjski

sansk. – sanskryt, sanskrycki

stp. – staropolski

wł. – włoski

dosł. – dosłownie

gramat. – (termin) gramatyczny

nn. – następny(e)

p. – patrz

por. – porównaj

tem. – temat

techn. – (termin) techniczny

ts. – to (tak) samo

Uw. – Uwaga

zob. – zobacz

° opuszczony wyraz lub część wyrazu

–° na końcu złozenia lub wyrazu

°– na początku złozenia lub wyrazu

> powstało z

Skróty tytułów i serii wydawniczych

BC	Buddhacarita, autor Aśvaghōṣa
BhG	Bhagavadgītā
BSS	Bombay Sanskrit Series
DKC	Daśakumāracarita, autor Daṇḍin
GG	Gītagovinda, autor Jayadeva
Hit	Hitopadeśa
HOS	Harvard Oriental Series
Ind. Spr.	Indische Sprüche, ed. Böhtlingk
JM	Jātakamālā, autor Āryaśūra
Kādambarī	Kādambarī, autor Bāṇa
Kāv	Kāvyaḍarśa, autor Daṇḍin
Kirāt.	Kirātārjunīya, autor Bhāravi
KNS	Kāmandakīya–Nītisāra
KS	Kumārasambhava, autor Kālidāsa
KSS	Kathāsaritsāgara, autor Somadeva
Mahāvīr.	Mahāvīracarita, autor Bhavabhūti

Māl	Mālavikāgnimitra, autor Kālidāsa
MD	Meghadūta, autor Kālidāsa
MDhŚ	Mānavadharmasāstra
Nala	Nalopākhyāna
Pāṇini	Aṣṭādhyāyī, autor Pāṇini
PR	Prasannarāghava, autor Jayadeva
PT	Pañcatantra
Rām	Rāmāyaṇa
RS	Ṛtusamhāra, autor Kālidāsa
Rv	Raghuvamśa, autor Kālidāsa
Śāk	Abhijñānaśākuntala, autor Kālidāsa
ŚS	(?)
ŚV	Śiśupālavadha, autor Māgha

Skróty bibliograficzne

EOJ	<i>Encyklopedia językoznawstwa ogólnego</i> , pod red. Kazimierza Polańskiego. Ossolineum, Wrocław 1995.
Kale	M.R. Kale, <i>A Higher Sanskrit Grammar (For the Use of School & College Students)</i> . Delhi 1972 (reprint edition) (1894 ¹).
Mejor	M. Mejor, <i>Sanskryt</i> . 2. wyd. poprawione. Dialog, Warszawa 2004.
MW	M. Monier-Williams, <i>A Sanskrit–English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages</i> . New edition. Oxford University Press, Oxford 1899 ¹ (liczne wznowienia).
Speijer	J.S. Speijer, <i>Sanskrit Syntax</i> , Leiden 1886.
Thumb–Hauschild	A. Thumb, R. Hauschild, <i>Handbuch des Sanskrit, Mit Texten und Glossar. Eine Einführung in das sprachwissenschaftliche Studium des Altindischen</i> . Heidelberg, I.1 Teil (Einleitung, Lautlehre) 1958; I.2 Teil (Formenlehre) 1959; II. Teil (Texte und Glossar) 1953.
Whitney	W.D. Whitney, <i>Sanskrit Grammar, including both the classical language and the older dialects of Veda and Brahmana</i> . 2 nd Indian Ed. Delhi 1969 (1889 ²).
Wikarjak	J. Wikarjak, <i>Gramatyka opisowa języka łacińskiego</i> . PWN, Warszawa 1979.

Pisownia i wymowa, §§ 1–12

1. Przez sanskryt (संस्कृत *saṃskṛta* ‘złożony, zestawiony’, tj. według reguł gramatycznych) rozumiemy najbardziej rozwinięty i najpowszechniej w Indiach używany język literacki, należący do aryjskiej gałęzi języków indoeuropejskich. Rozróżniamy w nim trzy okresy: okres wedyjski, głównie w drugim tysiącleciu przed Chrystusem, ale i później, okres epicki, głównie w pierwszym tysiącleciu przed Chrystusem i później, oraz okres klasyczny, głównie w pierwszym tysiącleciu naszej ery, ale i później, aż po dziś dzień. Największa i jedynie wszechstronna jest literatura sanskrytu klasycznego, którym się też głównie zajmie niniejszy podręcznik. Epicką odmianę sanskrytu dzielą od klasycznej tylko bardzo nieznaczne różnice gramatyczne, zresztą raczej styl, więc i dla niej gramatyka nasza wystarczy. Język wedyjski wymaga osobnych studiów.

2. Najbardziej rozpowszechnionym i w drukach, zwłaszcza europejskich, jedynie używanym pismem sanskryckim jest alfabet नागरी *nāgarī* (także देवनागरी *devanāgarī*)¹. Jest to pismo zgłoskowe, w którym samogłoski wyrażają się osobnymi znakami tylko na początku wyrazu, zresztą każdy znak spółgłoskowy zawiera w sobie samogłoskę *a*; inne samogłoski wyraża się przez odpowiednią modyfikację znaków spółgłoskowych.

3. Alfabet *nāgarī* składa się z następujących znaków zasadniczych:

---

¹ Od *nagara* ‘miasto’, *deva* ‘bóg’; por. ros. grażdanka – przypis Autora. Uwaga: wszystkie pozostałe przypisy, o ile nie zaznaczono inaczej, pochodzą od redakcji.

Samogłoski²:

Samogłoski pojedyncze (monoftongi)	अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ॠ	ऌ
	a	ā	i	ī	u	ū	ṛ	ṝ	ḷ
Dwugłoski (dyftongi)	ए	ऐ	ओ	औ					
	e	ai	o	au					

Spółgłoski:

Welarne	क	ka	ख	kha	ग	ga	घ	gha	ङ	ṅa
Palatalne (podniebienne)	च	ca	छ	cha	ज	ja	झ	jha	ञ	ña
Retrofleksyjne	ट	ṭa	ठ	ṭha	ड	ḍa	ढ	ḍha	ण	ṇa
Zębowe	त	ta	थ	tha	द	da	ध	dha	न	na
Wargowe	प	pa	फ	pha	ब	ba	भ	bha	म	ma
Półsamogłoski (płynne)	य	ya	र	ra	ल	la	व	va		
Syczące	श	śa	ष	ṣa	स	sa				
		(palatalna)		(retrofleksyjna)		(zębowa)				
Przydech	ह	ha								

ṁ (*anusvāra*), ṁ̄ (ṅ̄) (*anunāsika*), ḥ (*visarjanīya* albo *visarga*).

ळ *la* (cerebralis, retrofleksyjna) zastępuje czasem ड *ḍa*.

4. Dźwięczne są wszystkie samogłoski, wszystkie trzy ostatnie spółgłoski w każdym z pięciu szeregów, półsamogłoski i *ha*. Inne głoski są bezdźwięczne³.

² W indyjskich tekstach fonetycznych i gramatycznych *e*, *ai*, *o*, *au* są określane mianem ‘samogłosek złożonych’ (*saṁdhyakṣara*), jednakże z fonetycznego punktu widzenia *e* i *o* należą do samogłosek pojedynczych. – O systemie fonetycznym sanskrytu obszernie zob. Whitney §§ 19–79; przegląd staroindyjskich traktatów fonetycznych daje monografia W. Sidney Allen, *Phonetics in Ancient India*. Oxford University Press, London 1953.

³ Wszystkie drugie i czwarte spółgłoski w każdym z pięciu pierwszych szeregów są przydechowe. Według obecnej nomenklatury spółgłoski syczące to bezdźwięczne szczelinowe, a przydech to spółgłoska dźwięczna szczelinowa.

5. Kreska $\bar{\quad}$ nad samogłoską w transkrypcji oznacza długość (*np. आ *ā*).

ऋ *r̄*, ॠ *r̄̄*, ॡ *l̄* wymawiają się samogłoskowo jak w czeskim, serbskim i innych językach. Bardzo starą i dzisiaj w Indiach powszechną jest wszakże wymowa *r̄̄*, *r̄̄i* i *l̄̄i*.

ॢ *na* brzmi jak *n* w wyrazie *bank*⁴.

च *ca* brzmi jak polskie *cz/ć*⁵, ज *ja* jak *dź/dż*, ण *ṇa* jak *ń*; zbitka ञ *jñ* wymawia się w Indiach od dawna jak *d'ń*.

Spółgłoski retrofleksyjne wymawia się jak odpowiednie zębowe, ale opierając koniec języka wysoko o podniebienie.

य *ya* brzmi jak polskie *j*, व *va* jak polskie *w*, po spółgłosce raczej jak angielskie, *work*.

ष *ṣa* brzmi jak nasze *sz*, ह *ha* nie jest nigdy nieme⁶.

ṁ *m* nadaje samogłosce, nad którą stoi, dźwięk nosowy, zwykle jednak asymiluje się w wymowie do następującej spółgłoski, zachowując czyste brzmienie nosowe tylko przed półsamogłoskami, syczącymi i przed *ha*. ṁ (ṅ) brzmi bardzo podobnie, : ḥ jak polskie *h* z lekkim powtórzeniem poprzedzającej samogłoski⁷ (p. także § 36 A Uw. 1). Pozostałe dźwięki brzmią jak ich znaki transkrypcyjne w polskiej wymowie⁸.

⁴ Wymowa *n* w wyrazie *bank* jako welarnej spółgłoski nosowej (jaka jest sanskryckie *ṇ*), choć przez niektórych (zob. np. *Słownik wymowy polskiej PWN* pod red. M. Karasia i M. Madejowej, Warszawa – Kraków 1977, s. XXVII) uważana za jedyną poprawną, jest charakterystyczna przede wszystkim dla polszczyzny krakowsko-poznańskiej, a bardzo rzadka w regionie warszawskim. Welarna spółgłoska nosowa występuje m.in. w angielskim, tak wymawia się np. *-ng* w *sing*.

⁵ Spółgłoski palatalne *c*, *ch*, *j*, *jh* były w sanskrycie spółgłoskami zwartymi, a nie zwarto-szczelinowymi jak polskie *cz/ć* lub *dź/dż*. Sankryckie *c* i *j* mają odpowiedniki np. w węgierskim: *c* np. w *tyúk* ‘kura’, *j* np. w *gyár* ‘fabryka’. Obecnie przyjęta w sanskrycie zwarto-szczelinowa wymowa palatalnych spółgłosek odpowiada (choć niedokładnie) raczej polskim *ć* i *dż* niż *cz* i *dź*.

⁶ ṣ jest spółgłoską retrofleksyjną, czyli w trakcie jej artykulacji język jest zgięty do tyłu. *h* jest dźwięczną szczelinową spółgłoską krtaniową i nie ma odpowiednika w języku polskim, występuje za to m.in. w czeskim (np. *hora* ‘góra’).

⁷ Np. wyraz देवः *devaḥ* wymawia się *dewah^a.

⁸ Sankryckie *ś* odpowiada raczej niemieckiemu *ch*, np. w wyrazie *ich* ‘ja’ niż polskiemu *ś*.

6. Każdy znak spółgłoskowy zawiera w sobie, jak wyżej (§ 2) powiedziano, samogłoskę *a*. Inne samogłoski wyrażają się po spółgłoskach w następujący sposób (np. dla त *ta*):

ता	ति	ती	तु	तू	तृ	तृ	ते	तै	तो	तौ	
<i>tā</i>	<i>ti</i>	<i>tī</i>	<i>tu</i>	<i>tū</i>	<i>tr</i>	<i>tṛ</i>	<i>ṭl</i>	<i>te</i>	<i>tai</i>	<i>to</i>	<i>tau</i>

Brak samogłoski wyraża się przez znak ् (*virāma*) u spodu, np. तत् *tat*.

7. Niezupełnie regularną postać mają:

कृ	दु	दू	दृ	रु	रू	हु	हू	हृ
<i>kr</i>	<i>du</i>	<i>dū</i>	<i>dr</i>	<i>ru</i>	<i>rū</i>	<i>hu</i>	<i>hū</i>	<i>hr</i>

श *ś* może mieć krótszą postać w znakach शु *śu*, शू *śū*, श्र *śr*.

8. Zbitki spółgłoskowe wyrażają się osobnymi znakami (ligaturami), powstałymi z połączenia dwóch i więcej znaków zasadniczych. Ważniejsze ligatury podajemy poniżej, inne nie sprawią trudności.

क	क्ख	क्त	क्त्य	क्र	क्त्त	क्थ	क्न	क्म	क्य	क्र	क्व
<i>kka</i>	<i>kkha</i>	<i>кта</i>	<i>ktya</i>	<i>ktra</i>	<i>ktva</i>	<i>ktha</i>	<i>kna</i>	<i>kma</i>	<i>kya</i>	<i>kra</i>	<i>krya</i>
क्क्ष	क्क्	क्ष	क्ष्ण	क्ष्म	क्ष्म्य	क्ष्व	क्ष्य	क्ख्य	क्ख	ग्द	ग्घ
<i>kla</i>	<i>kva</i>	<i>kṣa</i>	<i>kṣṇa</i>	<i>kṣma</i>	<i>kṣmya</i>	<i>kṣva</i>	<i>kṣya</i>	<i>khya</i>	<i>khra</i>	<i>gda</i>	<i>gdha</i>
ग्ध्व	ग्घ्न	ग्घ्य	ग्भ	ग्भ्य	ग्म	ग्य	ग्र	ग्र्य	ग्ल	ग्व	ग्घ्न
<i>gdhva</i>	<i>gna</i>	<i>gnya</i>	<i>gbha</i>	<i>gbhya</i>	<i>gma</i>	<i>gya</i>	<i>gra</i>	<i>grya</i>	<i>gla</i>	<i>gva</i>	<i>ghna</i>
ग्घ्म	ग्घ्य	ग्घ्न	ङ्क	ङ्क्	ङ्क्ख	ङ्क्ख	ङ्क्ख	ङ्क्ख	ङ्क्ख	ङ्क्ख	ङ्क्ख
<i>ghma</i>	<i>ghya</i>	<i>ghra</i>	<i>ṅka</i>	<i>ṅkta</i>	<i>ṅkṣa</i>	<i>ṅkṣva</i>	<i>ṅkha</i>	<i>ṅga</i>	<i>ṅgya</i>	<i>ṅgra</i>	<i>ṅgha</i>
ङ्क्ख	ञ्च	ञ्च्छ	ञ्च्छ	ञ्च्व	ञ्च	ञ्च्य	ञ्च्य	ञ्च्य	ञ्च्य	ञ्ज	ञ्ज्व
<i>ṅghra</i>	<i>cca</i>	<i>ccha</i>	<i>cchra</i>	<i>cchva</i>	<i>cña</i>	<i>cma</i>	<i>cya</i>	<i>chya</i>	<i>chra</i>	<i>jja</i>	<i>jjva</i>
ञ्ज्झ	ञ्ज्झ	ञ्ज्ञ	ञ्ज्ञ	ञ्ज्म	ञ्ज्य	ञ्ज	ञ्ज्व	ञ्च	ञ्च्छ	ञ्ज	ङ्क्
<i>jjha</i>	<i>jjña</i>	<i>jña</i>	<i>jñya</i>	<i>jma</i>	<i>jya</i>	<i>jra</i>	<i>jva</i>	<i>ñca</i>	<i>ñcha</i>	<i>ñja</i>	<i>ṭka</i>
ट्ट	ट्ट्य	ट्ट	ठ्य	ट्ट	ड्ङ	ड्ङ	ड्य	ड्य	ट्ट	ण्ट	ण्ट
<i>ṭṭa</i>	<i>ṭya</i>	<i>ṭva</i>	<i>ṭhya</i>	<i>ṭhra</i>	<i>ḍga</i>	<i>ḍḍa</i>	<i>ḍya</i>	<i>ḍhya</i>	<i>ḍhra</i>	<i>ṇṭa</i>	<i>ṇṭha</i>

ण्ड	ण्ढ	ण्ण	ण्म	ण्य	णव	त्क	त्त	त्त्य	त्त्र	त्त्व	त्थ
ṇḍa	ṇḍha	ṇṇa	ṇma	ṇya	ṇva	tka	tta	ttya	ttra	ttva	ttha
त्न	त्न्य	त्प	त्फ	त्म	त्म्य	त्य	त्र	त्र्य	त्व	त्स	त्स्र
tna	tnya	tpa	tpha	tma	tmya	tya	tra	trya	tva	tsa	tsna
त्स्य	त्स्व	त्थ्य	द्द्र	द्द्र	द्द	द्य	द्द्र	द्द्व	द्द्व	द्द्व	द्द्व
tsya	tsva	thya	dga	dgra	dda	ddya	ddra	ddva	ddha	ddhya	ddhva
द्द्र	द्द्व	द्द्व	द्द्व	द्द्व	द्द्व	द्द्व	द्द्व	द्द्व	द्द्व	द्द्व	द्द्व
dna	dba	dbha	dbhya	dma	dya	dra	drya	dva	dvyā	dhna	dhma
द्ध्य	द्ध्र	द्ध्व	न्त	न्त्य	न्त्र	न्त्स	न्थ	न्द्	न्द्	न्द्	न्ध
dhya	dhra	dhva	nta	ntyā	ntra	ntsa	ntha	nda	nddha	ndra	ndha
न्ध्य	न्ध्र	न्ध्व	न्थ्य	न्म	न्त्य	न्त्र	न्व	न्त्स	प्	प्त्य	प्
ndhya	ndhra	nna	nnyā	nma	nya	nra	nva	nsa	pta	ptyā	pna
प्म	प्य	प्र	प्ल	प्स	ज	ब्द	ब्ध	ब्ध्व	ब्न	ब्ब	ब्भ
pma	pya	pra	pla	psa	bja	bda	bdha	bdhva	bna	bba	bbha
ब्र	भ्र	भ्य	भ्र	भ्व	म्र	म्ब	म्भ	म्य	म्र	मु	
bra	bhna	bhya	bhra	bhva	mna	mpa	mba	mbha	mya	mra	mha
य्य	य्व	ल्क	ल्प	ल्म	ल्य	ल्ल	ल्व	ल्ह	व्य	व्र	श्च
yya	yva	lka	lpa	lma	lya	lla	lva	lha	vya	vra	śca
श्च्य	श्च्र	श्चम	श्च्य	श्च्र	श्च्य	श्च	श्च	श्च्य	ष्क	ष्क	ष्ट
ścyā	śna	śma	śya	śra	śryā	śla	śva	śvya	ṣka	ṣkra	ṣṭa
ष्ट्य	ष्ट्र	ष्ट्र्य	ष्ट्व	ष्ट्र	ष्ट्र्य	ष्ण	ष्ण्य	ष्प	ष्प्र	ष्म	ष्य
ṣtyā	ṣtra	ṣtryā	ṣtva	ṣṭha	ṣṭhya	ṣṇa	ṣṇya	ṣpa	ṣpra	ṣma	ṣya
ष्व	स्क	स्व	स्त	स्त्य	स्त्र	स्त्व	स्थ	स्त्र	स्प	स्फ	स्म
ṣva	ska	skha	sta	styā	stra	stva	stha	sna	spa	spha	sma
स्म्य	स्य	स्त्र	स्व	ह्र	ह्र	ह्र	ह्र	ह्र	ह्र	ह्र	
smyā	sya	sra	sva	hṇa	hna	hma	hya	hra	hla	hva	

9. Jeżeli *r* poprzedza w zbitce, oznacza je się haczykiem nad linią spółgłoskową, np. अर्के *arka* ('słońce'), कर्मन् *karman* ('czyn, dzieło'). Haczyk ten stoi po innych znakach: अर्के *arke* ('w słońcu'); [połączenie] *rr* pisze się र्र्, np. निर्ऋति *nirṛti* ('rozpad, śmierć'). [Por. też niżej § 30 Uw.]

10. Inne znaki pisarskie: ऽ (*avagraha*) apostrof ' stoi na miejscu अ *a*, które wypadło po ए *e* lub ओ *o* (§ 19), np. अस्मिन्काले *asmin kāle* ('w tym czasie'), ale jeżeli przestawimy wyrazy: कालेऽस्मिन् *kāle 'smin*

(‘w czasie tym’). Znak ऽ / apostrof ’ nie jest konieczny, można pisać कालेस्मिन् [kalesmin], z drugiej znowu strony używa się go czasami na oznaczenie krasis (§ 16)⁹.

। [daṇḍa ‘pałka’] i ॥ [podwójna danda] oznaczają pauzę krótszą i dłuższą; w zwrotkach czterestopowych kładzie się । po drugiej, ॥ po czwartej stopie. Niektóre rękopisy i (bardzo rzadko) druki używają jeszcze znaku ' na oznaczenie najkrótszej pauzy, równej mniej więcej naszemu przecinkowi.

° oznacza opuszczoną część wyrazu w skróceniu.

11. Całe zdanie pisze się jednym ciągiem, tzn. że spółgłoska końcowa jednego wyrazu łączy się w piśmie z dźwiękiem początkowym następnego wyrazu, por. wyżej (§ 10): अस्मिन्काले asmin kāle (‘w czasie’).

12. Cyfry:

१	२	३	४	५	६	७	८	९	०	१०	२५
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	10	25

१७९१ = 1791   १८२४ = 1824   १९१५ = 1915   २००४ = 2004.

⁹ Podwójna *avagraha* jest czasami używana dla oznaczenia wypadnięcia $\bar{a}$ po $\bar{a}$, jak np. w *rājā* (‘król’) + *āsīt* (‘był’) > *rājā’sīt*. Jednakże zalecaną praktyką jest pisanie *avagrahy* tylko dla oznaczenia wypadnięcia krótkiego *a* po *e* lub *o*, a pomijanie jej (lub jej podwójnego wariantu) w pozostałych wypadkach. Krasis (gr. ‘zmieszanie’) oznacza ściągnięcie dwóch sąsiadujących samogłosek w jedną długą samogłoskę lub dyftong.

Głosownia, §§ 13–51

Akcent, § 13

13. Akcent jest przyciskowy, nie pada nigdy na ostatnią zgłoskę wyrazu, w wyrazach wielozgłoskowych spoczywa na drugiej, jeśli ciężka (p. niżej Uw. 1), poza tym na trzeciej, czasem (jeżeli druga i trzecia lekkie) na czwartej od końca, gdy pierwiastkowa¹⁰.

Uwaga 1. Prozodia sanskrycka rozróżnia zgłoski lekkie i ciężkie. Lekką (*laghu*) jest zgłoska zawierająca samogłoskę krótką, jeżeli następująca zgłoska zaczyna się od spółgłoski pojedynczej, ciężką (*guru*) jest także zgłoska przed zbitką, dalej zgłoska zawierająca samogłoskę długą lub dwugłoskę i zgłoska zamknięta przez *anusvāra* lub *visarga*.

Uwaga 2. Akcent wedyjski był melodyjny, przy czym akcent główny – *acutus* – był ruchomy. Ta ruchomość stoi w związku z różnymi zjawiskami w głosowni i morfologii sanskryckiej, przede wszystkim stopniowaniem samogłosek przez गुण *guṇa* i वृद्धि *vṛddhi* (§ 14) oraz ustopniowaniem tematów (§§ 52–54). Dlatego, gdzie trzeba, podawać będziemy miejsce dawnego akcentu.

Stopniowanie samogłosek, § 14

14. Samogłoski sanskryckie podlegają podwójnemu stopniowaniu, które gramatycy indyjscy objaśniają w ten sposób, że do samogłoski

---

¹⁰ Akcent w sanskrycie nie różnił się niczym od akcentu w wedyjskim, tracił jednak powoli na znaczeniu. Podane przez Gawrońskiego reguły, wzorujące się na łacinie, opisują zasady akcentowania sanskrytu przyjęte przez ówczesnych indologów europejskich. Por. Whitney §§ 95, 96.

na stopniu słabym, czyli pierwszym, przystępuje z przodu raz अ (= stopień drugi, zwany गुण *guṇa* ‘przymiot’) i jeszcze raz अ (= stopień trzeci, zwany वृद्धि *vṛddhi* ‘wzrost’)¹¹.

Stopień słaby	अ	इ ई	उ ऊ ऋ ॠ	ऌ
Guṇa (p. § 17)	अ	ए	ओ अर् (czasem र)	अल्
Vṛddhi (p. §§ 16, 17)	आ	ऐ	औ आर् (czasem रा)	

Przykłady:

√ वद् वदति (‘mówi’), वादिन् (‘mówiący, mówca’).

√ विद् विद्या (‘wiedza’), वेद् (‘wiedza, Weda’), वैद्य (‘uczony, lekarz’).

√ बुद् बुद्ध (‘obudzony, Buddha’), बोधति (‘budzi się, czuwa’), बौद्ध (‘buddysta’).

√ ह् हत (‘zabrany’), हरति (‘zabiera’), हार (‘zabór’).

√ क्लृप् क्लृप्त (‘urządzony’), कल्पते (‘jest zdatny’).

Uwaga 1. Na odwrót, zgłoski व i य niektórych pierwiastków tracą w pewnych warunkach अ, przy czym pozostałe półsamogłoski wokalizują się [zjawisko to nosi nazwę *saṃprasāraṇa* – संप्रसारण¹²]. Przykłady w §§ 158 C, 211 A c.

Uwaga 2. Wiemy z gramatyki porównawczej, że stopniowanie to jest refleksem prąjęzykowej wymiany samogłoskowej, przy czym stopień normalny odpowiadał sanskryckiemu *guṇa*.

Sandhi, § 15

15. Przez sandhi (संधि *saṃdhi* ‘zestawienie (razem), połączenie’) rozumiemy oddziaływanie na siebie dźwięków w częściach składowych wyrazów (pierwiastek, temat, sufiks, końcówka), w złożeniach i w zdaniu. Dwie są główne zasady sandhi (patrz Uw. 2, niżej): unikanie rozdzie-

¹¹ Według Paniniego (Pāṇini), samogłoski *a, e, o* noszą miano *guṇa*, a samogłoski *ā, ai* i *au* miano *vṛddhi*. Ani Panini, ani jego następcy nie objaśniają powstania stopni *guṇa* i *vṛddhi*, jedynie podają reguły sandhi opisane tutaj w § 17.

¹² Por. też Mejer § 30.2; hasło w EJO.

wu (*hiatus*) i asymilacja; jako trzecią dodać można deaspirację, to jest fakt, że przydechowe tracą przydech w każdej pozycji, wyjąwszy przed samogłoską, półsamogłoską i nosówką. Ażeby ułatwić przegląd, traktować będziemy oddzielnie I. sandhi w zdaniu i złożeniu, i II. sandhi wewnętrzne; ponieważ jednak ogólne prawa są w zasadzie te same, przeto §§ 16–40 stosują się także do sandhi wewnętrznego, o ile ich nie znoszą §§ 41–51.

Uwaga 1. W niewielu wypadkach dopuszczony jest rozziew wtórny, młodszego pochodzenia, p. §§ 20, 21, 39 C, 40. Rozziew zachodzi dalej w paru wyrazach niepewnej etymologii, jak तितउ ('sito') i przy samogłoskach *pragrhya* (§ 23), a wreszcie trafia się między pierwszą a drugą lub trzecią a czwartą stopą (*pāda*) zwrotki czterostopowej u mniej poprawnych pisarzy; sporadycznie i poza tym, nawet u najlepszych.

Uwaga 2. Niektóre wypadki sandhi nie dadzą się objaśnić fonetycznie na gruncie sanskryckim; wytłumaczenie daje historia języka. Tak np. sandhi spółgłosek podniebiennych i ह albo sandhi omówione w § 32 (z którym por. francuską *liaison*)¹³.

I. Sandhi w zdaniu i w złożeniach, §§ 16–40

A. Samogłoski, §§ 16–23

16. Dwie samogłoski jednakowe dają długą. Przykłady¹⁴: सुखस्य ('szczęścia') + अन्तम् ('koniec', Acc. sing.) > सुखस्यान्तम् ('koniec szczęścia'); तोय ('woda') + अभाव ('brak') > तोयाभाव ('brak wody'); ज्ञाता ('poznana') + अस्मि ('jestem') + इति ('tak') > ज्ञातास्मीति ('poznana jestem tak'); न ('nie') + तु ('ale') + उत्तमम् ('najwyższego') > न तूत्तमम् ('ale nie najwyższego').

17. अ lub आ daje z następującą niejednakową samogłoską jej *guṇa*, a z *guṇa* i *vṛddhi* – jej *vṛddhi*. To znaczy अ lub आ + इ lub ई daje ए;

¹³ Zob. też „Sandhi” w EJO.

¹⁴ + czytaj: plus, > czytaj: daje. Gdzie trzeba, oznacza + plus w zdaniu, - w złożeniu – przypis Autora.

अ lub आ + उ lub ऊ daje ओ; अ lub आ + ए daje ऐ; अ lub आ + ओ daje औ; अ lub आ + ऋ daje अर्. Przykłady: ग्रीवा ('szyja') + इयम् ('ta') > ग्रीवेयम् ('ta szyja'); पिण्ड ('placek') - उदक ('woda') > पिण्डोदक ('placek i woda'); त्यक्त्वा ('porzuciwszy'), उत्तिष्ठ ('powstań') > त्यक्तवोत्तिष्ठ ('porzuciwszy powstań'); तृष्णा ('pragnienie') + एका ('jedno') > तृष्णैका ('pragnienie jedno; tylko pragnienie'); तस्य ('jego') + ऐश्वर्यम् ('panowanie') > तस्यैश्वर्यम् ('jego panowanie'); दिव ('niebo') - ओकस् ('mieszkanie') > दिवौकस् ('bóg'); तस्य ('jego') + औत्सुख्यम् ('tęsknota') > तस्यौत्सुख्यम् ('jego tęsknota'); मम ('mnie') + ऋणम् ('dług') > ममर्णम् ('mój dług').

Uwaga 1. W paru wyrazach złożonych może wypaść końcowe अ pierwszego członu. ओष्ठ ('warga') tworzy z अघर ('dolny') dowolnie अघरोष्ठ ('warga dolna') lub, częściej, अघरोष्ठ.

Uwaga 2. W kompozycji słownej (§§ 248, 249) dają praeverbia (przedrostki czasownikowe) zakończone na अ lub आ *vṛddhi* tylko z ए pierwiastka एघ ('rosnąć, przybierać') i mocnych form (§§ 52, 54) pierwiastka इ ('iść'); w innych pierwiastkach *guṇa*, np. अप ('od') - एति ('idzie') > अपैति ('odchodzi'), ale प्र ('po-') - एषयति ('śle') > प्रेषयति ('posyła').

Uwaga 3. Te same praeverbia (wyżej Uw. 2) dają z ऋ *vṛddhi*; rzadkie.

18. इ उ ऋ oraz ich długie ई ऊ ऋ przechodzą w य् व् र् przed (niejednakową, § 17) samogłoską. Przykłady: दिनानि ('dni') + आयान्ति ('przychodzą') > दिनान्यायान्ति ('dni przychodzą'); अति ('prze-') + एति ('idzie') > अत्येति ('przechodzi'); आसु ('w tych') + अप्सु ('w wodach') > आस्वप्सु ('w tych wodach').

19. अ wypada po ए ओ. Przykłady: ते ('ci') + अवस्थिताः ('ustawieni') > तेऽवस्थिताः ('ci ustawieni'); अस्तमिते ('w zaszłym') + अहनि ('w dniu') > अस्तमितेऽहनि ('kiedy dzień zajdzie; po zachodzie słońca').

Uwaga. Na ओ przykładów w praktyce nie ma, częste jest jednakże to sandhi przy wtórnym ओ powstałym z अस्, p. § 39 B.

20. ए ओ przed samogłoską inną niż अ (§ 19) przechodzą w अ. Przykłady: ये ('którzy') + एते ('ci') > य एते ('ci, którzy'); उदिते ('w zeszłym') + आदित्ये ('w słońcu') > उदित आदित्ये ('o wschodzie słońca').

Uwaga 1. Na ओ przykładów w praktyce nie ma.

Uwaga 2. Prawo to sięga czasów, kiedy ए i ओ były jeszcze rzeczywistymi dyftongami, w których słabiej artykułowane इ i उ odpadły. Por. § 21.

21. ऐ przed samogłoską przechodzi w आ (por. § 20 Uw. 2).
Przykłady: तस्मै (‘jemu’) + अददाम् (‘dałem’) > तस्मा अददाम् (‘dałem mu’).

Uwaga. Dozwolone jest także przejście ऐ w आय् (por. §§ 22, 18), a więc तस्मायददाम्.

22. औ przed samogłoską przechodzi w आव् (por. § 18 i § 21 Uw.). Przykłady: तौ (‘ci dwaj’) + उभौ (‘obaj’) > तावुभौ (‘ci obaj’); वृकौ (‘dwa wilki’) + इव (‘jak, niby’) > वृकाविव (‘jak dwa wilki’).

23. Samogłoski końcowe niektórych form i wyrazów nie podlegają prawom sandhi, czyli są niezmiennie (*pragr̥hya*). Należą tu:

A. ई ऊ ए w końcówkach dualis odmiany imiennej, ए także słownej.

B. Forma zaimkowa अमी p. § 95 D.

C. Końcowe औ w połączeniach अथो, नो (z अथ उ, न उ § 17) i paru innych.

D. Końcowa (jedyna) samogłoska paru wykrzykników, jak अहो, हे.

Uwaga 1. Vocativus może się łączyć lub nie z resztą zdania.

Uwaga 2. W sanskrycie epickim stosuje się czasem sandhi także do samogłosek *pragr̥hya*.

B. Spółgłoski, §§ 24–40

Koniec wyrazu, §§ 24–27

24. W końcu wyrazu¹⁵ może stać tylko jedna spółgłoska (§ 25), ze zbitek zostaje pierwsza, np. *bharants > भरन् (‘niosący’).

¹⁵ Chodzi o kompletny wyraz – przy czym należy odróżnić wyraz od pierwiastka czasownikowego lub tematu nominalnego – czy to stojący samodzielnie, czy też na końcu zdania lub wersu. Może się on kończyć samogłoską – oprócz *r̄* i *l̄* – lub jedną ze spółgłosek, p. niżej § 25. Zob. Whitney § 149.

Uwaga. Jedynym, nadzwyczaj rzadkim, wyjątkiem jest połączenie र् + spółgłoska zwarta (należąca do pierwiastka), np. अवर्त् z *avart-t, 3. sing. aor. P. do √ वृत् ('obrać'), ale np. अवर् < *avar-t, ta sama forma do √ वृ ('okrywać').

25. Mogą kończyć wyraz tylko następujące spółgłoski: क्, ट्, त्, न्, प्, म्, : (*visarga*), sporadycznie¹⁶ także ङ्, ण्, ल्.

Uwaga. Zamiast म् spotyka się w rękopisach i drukach (bardzo rzadko europejskich) także [znak] (*anusvāra*).

26. Niewymienione w poprzednim paragrafie spółgłoski ulegają następującym zmianom:

A. Każda zwarta welarna, retrofleksyjna lub wargowa przechodzi w zwartą bezdźwięczną przydechową (tenuis non aspirata) swego szeregu (ale p. § 27 Uw. 2). Przykłady: सम्यग् > सम्यक् ('należycie'), अनुष्टुम् > अनुष्टुप् ('nazwa metrum').

B. Podniebienne. a. च् przechodzi w क्, np. वाच् > वाक् ('mowa').
b. छ् przechodzi w ट्, np. प्राच्छ् > प्राट् (m. 'pytający'); jedyny przykład¹⁷.

Uwaga. Co do ज् p. niżej C, na झ् przykładów nie ma.

C. ज् श् ह् przechodzą w jednych wyrazach w क्, w innych w ट् (§ 15 Uw. 2). Przykłady: असृज् > असृक् ('krew'), परिव्राज् > परिव्राट् ('wędrowiec, pielgrzym'); दिश् > दिक् ('strona świata'), विश् > विट् ('lud'); उष्णिह् > उष्णिक् ('nazwa metrum'), मधुलिह् > मधुलिट् ('pszczoła').

Uwaga. √ नह्, którego ह् powstało z घ् (por. नद्ध § 51 C), daje नत् (§ 26 A), np. उपनाह् > उपानत् ('sandał, trzewik').

D. र् स् przechodzą w *visarjanīya*. Przykłady: प्रातर् > प्रातः ('rano'), इतस् > इतः ('stąd').

E. ष् przechodzi w ट्, np. प्रावृष् > प्रावृट् ('pora dżdżysta').

Uwaga. W niektórych pierwiastkach słownych म् przechodzi w न्, np. अगन् 3. sing. aor. P. do √ गम् ('iść'); por. § 48 A Uw. 2.

¹⁶ W praktyce prawie się nie spotyka (dotyczy bardzo niewielu wyrazów).

¹⁷ Przykład wątpliwy, ponieważ wyraz ten bywa także zapisywany w formie प्राश् (zob. MW s. 703b, 709b, gdzie ta właśnie forma uznana jest za poprawną); participium praeteriti passivi od √ प्रच्छ् brzmi पृष्ट (p. także § 211 A d).

27. Tablica spółgłosek końcowych z oznaczeniem ich pochodzenia przedstawia się zatem jak następuje¹⁸:

:	<	{	र	}	§ 26
(visarga)			स्		
म्	<		म्		§ 25
न्	<	{	न	}	§ 25
			म्		§ 26 Uw.
त्	<	{	त	}	§ 26 A.
			थ		
			द		
			ध		
			ह		p. niżej Uw. 2.
					§ 26 C Uw.
क्	<	{	क	}	§ 26 A.
			ख		
			ग		p. niżej Uw. 2.
			घ		
			च		§ 26 B.
			ज		§ 26 C.
			श		
			ह		p. niżej Uw. 2.
प्	<	{	प	}	§ 26 A.
			फ		
			ब		
			भ		
					p. niżej Uw. 2.

¹⁸ < czytaj: powstało z – przyp. Autora.

ऋ	<	$\left. \begin{array}{c} \text{ऋ} \\ \text{ऌ} \\ \text{ऍ} \\ \text{ऎ} \\ \text{ए} \\ \text{ऐ} \\ \text{ऑ} \end{array} \right\}$	§ 26 A. § 26 C. p. niżej Uw. 2. § 26 B b i przyp. § 26 E.
ऌ	<	$\left. \begin{array}{c} \text{ऌ} \\ \text{ऍ} \\ \text{ऎ} \end{array} \right\}$	§ 25.

Uwaga 1. Zasadą uszeregowania w powyższej tablicy jest częstość, najczęściej zatem kończy wyraz *visarjanīya* (: *h*), najrzadziej ण्.

Uwaga 2. Utracony przydech przechodzi w niektórych pierwiastkach słownych na początkową spółgłoskę pierwiastka. Do takich pierwiastków należą: गुह् ('chować'), दह् ('palić'), दिह् ('mazać'), दुह् ('doić'), बन्ध् ('wiązać'), बुध् ('czuwać, wiedzieć'); także forma pierwiastka घा ('kłaść'), p. § 144. Przykłady: गोदुह् > गोधुक् ('dojarz, krowiarz'), धर्मबुध् < धर्मभुत् ('znawca prawa'). – Wytlumaczenie tego sandhi (dysymilacja aspirat, prawo Grassmanna)¹⁹ w podręcznikach gramatyki porównawczej.

Uwaga 3. We wszystkich połączeniach wyrazu (z następnym wyrazem w zdaniu), pierwiastka (z sufiksem) czy tematu (z końcówką lub drugim wyrazem w złożeniu) należy wychodzić od ustalonej powyżej formy pauzalnej, o ile następujące paragrafy nie zawierają specjalnych ograniczeń.

¹⁹ Dysymilacja spółgłosek przydechowych; zob. EJO („Grassmann”, „Prawo Grassmanna”).

Prawa asymilacji, §§ 28–40

28. Przechodzą:

A. Zwarte bezdźwięczne przed dźwięczną początkową (§ 4 ale p. niżej C) w dźwięczne. Przykłady: वनात् ('z lasu') + एत्य ('przyszedłszy') > वनादेत्य ('przyszedłszy z lasu'), कियत् ('jak wiele, quantum') - दूरे ('w dali') > कियदूरे ('jak daleko').

B. Zwarte dźwięczne przed bezdźwięcznymi w bezdźwięczne (co zresztą wynika już z § 27 Uw. 3), np. सुहृद् ('przyjaciel') + तु ('ale') > सुहृत्तु ('ale przyjaciel').

C. Zwarte przed nosowymi w nosowe swego szeregu. Przykłady: अब्रवीत् ('rzekł') + निशि ('w nocy') > अब्रवीन्निशि ('rzekł w nocy'), दिश ('strona świata') - नाग ('słoń') > दिङ्नाग [albo दिङ्नाग] ('słoń podtrzymujący ziemię')²⁰ (p. § 26 C).

Uwaga. Dozwolone jest zatrzymanie się asymilacji na stopniu A; w praktyce rzadkie, np. दिङ्नाग obok दिङ्नाग (albo दिङ्नाग).

29. Zaczynające wyraz ह् po spółgłosce zwartej któregośkolwiek szeregu przechodzi w dźwięczną przydechową tego szeregu, np. वाच् ('mowa') > वाक् (§ 26 A) > वाग् (§ 28 A) + हि ('bowiem') > वाग्धि ('mowa bowiem').

30. Zaczynające wyraz छ् przechodzi w च्छ् po:

A. krótkiej samogłosce, np. कर्ण ('ucho') - छेद् ('ucięcie') > कर्णच्छेद् ('obcięcie uszu');

B. prepozycji (prefiksie, praeverbium) आ, np. आ ('o-') + छादन ('krycie') > आच्छादन ('okrycie');

C. partykule prohibytywnej मा, np. मा च्छैत्सी: ('nie tnij').

Uwaga. Reguły tej rękopisy rzadko przestrzegają. Często natomiast podwajają (za zgodą gramatyków) każdą spółgłoskę, wyjąwszy syczące i ह्, po र्, co znów w drukach, zwłaszcza europejskich, rzadziej jest praktykowane. Można więc pisać अर्क i अर्क् ('słońce'), कार्य i कार्य्य (łac. *faciendus*, 'do zrobienia'), दीर्घ i दीर्घ्य ('długi'; w ten sposób podwaja się przydechowa).

²⁰ Także imię wielkiego myśliciela i logika buddyjskiego z VI wieku.

31. Zwarta zębowa przechodzi w odpowiednią zwartą przed spółgłoską podniebienną (przy czym श् zostaje lub przechodzi w छ्) i cerebralną (retrofleksyjną); w ल् przed ल्. Przykłady: मौर्ख्यात् ('z głupoty') + च ('i') > मौर्ख्याच्च ('i z głupoty'), तत् ('to') + श्रुत्वा ('usłyszawszy') > तच्छ्रुत्वा rzadziej तच्छ्रुत्वा ('usłyszawszy to'), अस्मात् ('z tego') + लोकात् ('ze świata') > अस्माल्लोकात् ('z tego świata').

32. न् przechodzi:

A. W ञ् przed dźwięczną podniebienną i przed श्, które może zostać albo przejść w छ् (por. § 31). Przykłady: तान् ('tych') + जनान् ('ludzi') > ताञ्जनान् ('tych ludzi'), तान् ('tych') + शत्रून् ('wrogów') > ताञ्शत्रून् albo ताञ्छत्रून् ('tych wrogów').

Uwaga. Podobnie asymiluje się न् do dźwięcznej cerebralnej (retrofleksyjnej); przykładów prawie nie ma. Obie reguły nie są konieczne, rękopisy piszą często तान्जनान्.

B. W ँ *anusvāra* (ṁ) (lub ँ *anunāsika* (ṁ)) + ल् przed ल्, np. अमुष्मिन् ('na tamtym') + लोके ('na świecie') > अमुष्मिंलोके lub अमुष्मिंलोके ('na tamtym świecie').

33. Pomiędzy न् a bezdźwięczną podniebienną, cerebralną (retrofleksyjną) lub zębową wsuwa się odpowiednia sycząca, przed którą न् przechodzi w *anusvāra*. Przykłady: तान् ('tych') + च ('i') > तांश्च ('i tych'), सखीन् ('przyjaciół') + तथा ('tak, także') > सखींस्तथा ('tudzież przyjaciół').

34. ङ् ण् न् na końcu wyrazu po krótkiej samogłosce podwajają się przed samogłoską. Przykłady: दध्यङ् + आथर्वणः > दध्यङ्ङाथर्वणः ('Dadhyaṅṅātharvaṅṅaḥ, imię własne'), प्रत्यङ् + आस्ते > प्रत्यङ्ङास्ते ('zachodzi na zachodzie'), कुर्वन् ('czyniący') + उवास ('mieszkał') > कुर्वन्नुवास ('czyniąc mieszkał').

35. म् końcowe przechodzi w *anusvāra* przed spółgłoską i półsamogłoską. Przykłady: वयम् ('my') + सर्वे ('wszyscy') > वयं सर्वे ('my wszyscy'), ताम् ('tę') + तृष्णाम् ('żądzę, pragnienie') + सम् - त्यजन् ('porzucający') > तां तृष्णां संत्यजन् ('porzucający tę żądzę, to pragnienie'), ताम् ('tę') + वधूम् ('kobietę') > तां वधूम् ('tę kobietę').

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

